

УДК 81'25:811.111=81.161.1'2

ЗАСТОСУВАННЯ ГРАМАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ РОМАНУ Г. ВЕЛЛСА «МАШИНА ЧАСУ»

Остапенко С. А., Шерстюк К. О.

Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

У статті на основі компаративного аналізу досліджено проблему застосування граматичних трансформацій в українських перекладах роману Г. Веллса «Машина часу», зроблених М. Івановим та О. Дідик; з'ясовано їх комплексність і виправданість.

Ключові слова: художній переклад, трансформація, поділ, інтеграція, заміна порядку слів, компенсація, комплексність.

Ostapenko S. A., Sherstiuk K. O. The application of grammatical transformations application in Ukrainian translations of H. G. Wells's novel "The time machine". The main goal of translation is achievement of adequacy. During any process of translation the text sustains some changes. They encompass both lexical and grammatical levels. This scientific article is devoted to special features of application of grammatical transformations in Ukrainian translations of H. G. Wells's novel "The time machine" made by M. Ivanov and O. Didyk. On the basis of comparative analysis the authors investigate the issue of grammatical transformations application, clarify their complexity and justifiability.

A wide variety of grammatical transformations are applied in the process of the eventual variant of translation choice. During the work the authors have excluded and worked up the usage of such transformations as: replacement, inner integration, outer integration, inner partitioning, outer partitioning and compensation. The authors also examine cases where the transformation is unnecessary.

It can be said that sometimes the translation process can cause difficulties which are connected with differences in grammar categories of the languages. The translation made by M. Ivanov showed about two hundred transformations, which indicates that the translator deviated from the norms of the source language in order to make the text easier for the Ukrainian reader to perceive and bring it closer to the norms of the Ukrainian syntax. In its turn, the translation made by O. Didyk demonstrates interpreter's attempts to adhere to the norms of the original and simplify the translation.

But in most cases, transformations were complex: in order to achieve adequacy – the main purpose of the translation – the translators applied several transformations simultaneously, and not only grammatical but lexical as well.

Key words: fiction translation, transformation, partitioning, integration, replacement, compensation, complexity.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Серед численних складних проблем, що порушують у сучасному мовознавстві, важливе місце належить вивченню лінгвістичних аспектів міжмовної мовленнєвої діяльності, яку називають «перекладом», або «перекладацькою діяльністю».

Останнім часом у зв'язку із посиленням ролі перекладу художніх текстів постала потреба в адекватному забезпеченні дослідженнями, спрямованими на виявлення особливостей трансформацій, які застосовують перекладачі в процесі роботи із семантикою слова та лексико-семантичними засобами. Порівняльний лінгвоперекладацький аналіз особливостей різноманітних трансформацій, використовуваних при перекладі художньої літератури з англійської мови на українську, набуває сьогодні особливої актуальності, що зумовлено необхідністю всебічного вивчення мови художньої літератури. Такі твори вимагають адекватного високохудожнього перекладу. І з подальшим накопиченням потенціалу наукових знань якість перекладу творів художньої літератури набуває все більшої значущості.

У процесі перекладу часто виявляється неможливим використання відповідних кодифікованих слів і висловів. Спричинене це відмінністю систем вихідної мови і мови перекладу. У подібних випадках перекладач вдається до процесу трансформації

перекладу. Такий переклад полягає в перетворенні внутрішньої форми слова чи словосполучення або ж її повної заміни для адекватної передачі змісту висловлювання. Необхідність застосування граматичних трансформацій природно виникає у процесі перекладу, оскільки в українській мові немає таких граматичних категорій, як артикль, герундій, інфінітивні комплекси, абсолютна номінативна конструкція. «Грамматичні трансформації зумовлюються різними чинниками – як суто граматичного, так і лексичного характеру, хоча вирішальну роль відіграють граматичні чинники мови перекладу» [4].

Завдання перекладача – вміло застосувати різні перекладацькі трансформації для того, щоб текст перекладу якомога більш точно передавав усю інформацію, укладену в тексті оригіналу, з дотриманням відповідних норм мови перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до проблеми перекладацьких трансформацій з боку лінгвістів та їх висвітлення є в курсі теорії та практики перекладу вже традиційним. Такі лінгвісти, як Л. Бархударов, В. Комісаров, І. Корунець, В. Карабан та інші, присвятили свої праці дослідженню перекладацьких трансформацій [3, 113]. Науковці Л. Науменко та А. Гордєєва надали класифікацію та визначення всіх видів трансформацій. Але питання виправданості застосування трансформацій при перекладі творів художньої літератури і далі залишається в центрі уваги сучасних лінгвістів.

Формулювання мети і завдань статті. Метою наукової розвідки є розгляд застосування граматичних трансформацій в українських перекладах роману Г. Веллса «Машина часу», зроблених М. Івановим та О. Дідик, їх порівняльний аналіз та з'ясування виправданості перетворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі своєї перекладацької діяльності перекладач завжди переслідує певну мету – досягти адекватності перекладу. Не завжди лексичні одиниці однієї мови мають точні аналоги в іншій. Тому для виконання цього завдання перекладач послуговується трансформаціями (перетвореннями). Уміле використання їх забезпечує адекватність перекладу: текст перекладу точно відображає зміст вихідного тексту.

Перекладацькі трансформації – необхідні через різницю синтаксичного ладу і лексико-семантичної системи двох мов – перетворення елементів вихідного тексту з метою забезпечення повноцінного перекладу [1, 56].

Залежно від характеру мовних одиниць, які розглядають як вихідні в операції перетворення, Л. Науменко та А. Гордєєва [2] поділяють перекладацькі трансформації на лексико-семантичні, граматичні та стилістичні.

«Переклад з однієї мови на іншу неможливий без граматичних трансформацій. Граматичні трансформації – це в першу чергу перебудова пропозиції (зміна його структури) і всілякі заміни – як синтаксичного, так і морфологічного порядку» [4].

Ми проаналізували застосування граматичних трансформацій в українських перекладах роману Г. Веллса «Машина часу» [7], зроблених М. Івановим [5] та О. Дідик [6]. Найчастіше вживаною трансформацією є поділ – як зовнішній, так і внутрішній.

Внутрішній поділ (Inner partitioning) – це перетворення в процесі перекладу простого речення на складнопідрядне або складносурядне речення [2, 28]:

Is not that rather a large thing to expect us to begin upon? (7)

Чи не занадто важкий предмет, щоб починати саме з нього? (5)

Чи не здається вам, що ви забагато від нас очікуєте для початку? (6)

Як бачимо із наведеного прикладу, обидва автори переклали оригінальне просте речення складнопідрядним, що є типовим для української мови при перекладі речень з інфінітивними конструкціями.

“Yes, I think I see it now,” he said after some time, brightening in a quite transitory manner (7)

Так, тепер я нібито розумію, – повторив він трохи згодом, і обличчя його одразу пояснішало (5)

Так, напевно, тепер я розумію, – сказав він за деякий час, на якусь мить пожвавившись (6)

У цьому прикладі О. Дідик точно відтворила структуру речення, ускладненого дієприкметниковим зворотом, тоді як М. Іванов уважав за доцільне скористатися внутрішнім поділом і таким чином зробив речення простішим для сприйняття. Водночас обидва перекладачі застосували граматичну трансформацію заміни порядку слів: *he said – повторив він – сказав він*, що є більш сприятливим для української мови.

For instance, here is a portrait of a man at eight years old, another at fifteen, another at seventeen, another at twenty-three, and so on (7)

Ось, наприклад, портрет людини у віці восьми років, оце вона в п'ятнадцять років, а оце – в сімнадцять, у двадцять три і так далі (5)

Наприклад, ось портрет людини у восьмирічному віці, у віці п'ятнадцятих років, у сімнадцять, у двадцять три тощо (6)

Тут О. Дідик зберігає граматичну структуру, а М. Іванов застосовує внутрішній поділ, надаючи інформації легкості сприйняття, а також трансформацію компенсації (*For instance, here is ... – Ось, наприклад, ...*) і таким чином пропонує порядок слів, більш притаманний українській мові.

Розглянемо наступний приклад.

We all saw the lever turn (7)

Ми всі бачили, як повернувся важіль (5)

Ми всі уважно стежили за поворотом ручки (6)

Для перекладу об'єктної інфінітивної конструкції М. Іванов використав загальноприйнятий спосіб – складнопідрядне речення (з внутрішнім поділом). О. Дідик вдалася до симпліфікації і переклала ускладнене речення простим.

Зовнішній поділ (Outer partitioning) – це поділ складного речення на декілька простих під час перекладу з іноземної мови [2, 28]:

“Some sleight-of-hand trick or other,” said the Medical Man, and Filby tried to tell us about a conjurer he had seen at Burslem; but before he had finished his preface the Time Traveller came back, and Filby’s anecdote collapsed (7)

– Утне якусь штуку, – висловив гадку Лікар. Філбі заходився розповідати про фокусника, що його він бачив у Барслі, та Мандрівник у Часі повернувся, і оповідання Філбі ми вже так і не почули (5)

Напевно, якийсь спритний фокус або трюк, – сказав Медик, після чого Філбі почав розповідати про фокусника, якого він бачив у Берслі, але тільки-но він почав, Мандрівник у Часі повернувся, і розповідь не вдалася (6)

Аналізуючи наведені приклади, можна зауважити, що англійське речення є синтаксично складним. М. Іванов, переклавши його двома реченнями (водночас застосувавши і внутрішню інтеграцію), полегшив сприйняття інформації. Своєю чергою, О. Дідик точно передала граматичну структуру речення в перекладі, що ускладнило сприйняття речення для читача.

Трансформацією, зворотною до поділу, є інтеграція, яка також доволі часто застосовується при перекладі тексту роману українською мовою.

Розрізняють два типи інтеграції: зовнішню і внутрішню.

Внутрішня інтеграція (Inner integration) – це спосіб перекладу складнопідрядного чи складносурядного речення простим реченням [2, 30]:

I shall have to controvert one or two ideas that are almost universally accepted (7)

Я буду заперечувати деякі майже загальноприйняті ідеї (5)

Я змушений заперечити кілька загальноприйнятих уявлень (6)

Як бачимо, обидва перекладачі передали складнопідрядне речення простим, що більш відповідає українському синтаксису.

Розглянемо наступний приклад.

Really this is what is meant by the Fourth Dimension, though some people who talk about the Fourth Dimension do not know they mean it (7)

А проте це ж бо й є четвертий вимір, дарма що дехто, говорячи про нього, не уявляє собі, що він означає (5)

Насправді саме час є четвертим виміром, хоча люди не завжди це розуміють, коли говорять про четвертий вимір (6)

У наведеному прикладі обидва перекладачі послужилися внутрішньою інтеграцією, оскільки це є природним для безособових речень. Водночас М. Іванов застосував ще одну внутрішню інтеграцію, переклавши підрядну частину дієприслівниковим зворотом, що не було, на нашу думку, вкрай необхідним.

You have all heard what they have to say about this Fourth Dimension? (7)

Всі ви, звичайно, знаєте суть їхніх заперечень проти четвертого виміру (5)

Знаєте, що вони кажуть про четвертий вимір? (6)

Аналізуючи наведені речення, слід зазначити, що з граматичного погляду англійське питальне речення має структуру розповідного, що і відобразив М. Іванов в перекладі, застосовуючи одночасно внутрішню інтеграцію. О. Дідик переклала відповідний фрагмент питальним реченням, чим точніше передала структуру і зміст.

Зовнішня інтеграція (Outer integration) – це спосіб перекладу, під час якого два чи більше простих речення об'єднуються в одне складне [2, 30]:

Well, I do not mind telling you I have been at work upon this geometry of Four Dimensions for some time. Some of my results are curious (7)

Мушу сказати вам, що якийсь час я й сам працював над геометрією чотирьох вимірів і дійшов деяких цікавих висновків (5)

Гадаю, варто вам знати, що я протягом певного часу працював над цією чотиривимірною геометрією і досягнув досить цікавих результатів (6)

У варіантах перекладу обох авторів об'єднано два речення в одне складне із застосуванням внутрішньої інтеграції, унаслідок чого вдалося спростити вислів і зробити його більш лаконічним.

But the great difficulty is this," interrupted the Psychologist. "You CAN move about in all directions of Space, but you cannot move about in Time (7)

Але головні труднощі в тому, що в Просторі ми вільно пересуваємось у всіх напрямках, а пересуватися в Часі, як хотіли б, не можемо, – зауважив Психолог (5)

Але тут є одна проблема, – втрутився Психолог. – У всіх вимірах простору ми можемо вільно пересуватися в будь-якому напрямку, коли нам цього заманеться, а в часі – ні (6)

Наведені приклади свідчать, що О. Дідик точно передала в перекладі граматичну структуру. М. Іванов застосував зовнішню інтеграцію, переклавши декілька речень одним складним. Водночас він вдався до трансформації заміни порядку слів та частин речення, надавши перекладу комплексності і завершеності думки.

Також типовою для застосування в процесі перекладу твору «Машина часу» українською мовою є трансформація заміни порядку слів.

Зміна порядку слів (Replacement) – це трансформація, за допомогою якої у перекладеному реченні змінюється порядок слів порівняно з реченням оригіналу відповідно до норм синтаксису мови, якою відбувається переклад [2, 27]:

The Time Traveller (for so it will be convenient to speak of him) was expounding a recondite matter to us (7)

Мандрівник у Часі (так найслухніше його назвати) розказував нам якісь дивовижні речі (5)

Мандрівник у Часі (так буде найзручніше його називати) роз'яснював нам щось неймовірне (6)

Перекладаючи наведені речення, обидва автори послужилися заміною порядку слів відповідно до правил синтаксису української мови.

Аналогічне можна спостерігати і в такому прикладі:

You will soon admit as much as I need from you (7)

Але невдовзі ви змушені будете погодитись із моїми твердженнями, бо це необхідно (5)

Незабаром ви погодитесь з тим, що мені потрібно (6)

Розглянемо наступний приклад.

They taught you that? (7)

Вас цього вчили? (5)

Вас цьому вчили? (6)

Як бачимо, Г. Веллс знову будує питальне речення як розповідне. Однак обидва перекладачі передали його пасивним станом, що є типовим для перекладу безособових речень.

But wait a moment. Can an INSTANTANEOUS cube exist?" (7)

Та заждіть хвилинку. Чи може існувати позачасовий куб? (5)

Але заждіть, чи може існувати моментальний куб? (6)

Тоді як для англійських питальних речень характерним є непрямої порядок слів, перекладачі українською мовою переклали речення згідно з нормами українського синтаксису, скориставшись трансформацією заміни порядку слів.

Найменш уживаною в перекладі роману є трансформація компенсації. Але все ж у деяких випадках можна простежити і її.

Компенсація (Compensation) – це спосіб перекладу, за допомогою якого втрата значення в одній частині речення або тексту компенсується в іншій його частині [2, 26]:

The geometry, for instance, they taught you at school is founded on a misconception (7)

Наприклад, геометрію, якої вас учили в школах, побудовано на непорозумінні... (5)

Наприклад, геометрія, якої вас вчили у школі, цілковито побудована на хибних переконаннях (6)

Тут в обох реченнях маємо трансформацію компенсації (*The geometry, for instance – Наприклад, геометрію – Наприклад, геометрія*), оскільки вона була необхідною у процесі перекладу складносурядного речення складнопідрядним, підрядна частина якого, відповідно до українського синтаксису, має знаходитись після означального слова.

Of course a solid body may exist (7)

Тверде тіло, безсумнівно, мусить існувати (5)

Тверде тіло може існувати (6)

Як бачимо, М. Іванов за рахунок компенсації наблизив порядок слів до норм української мови. О. Дідик же скористалася симпліфікацією і не передала в пере-

кладі фразу *of course*, що, на нашу думку, неточно відтворило інформаційний зміст висловлювання.

Розглянемо ще один приклад.

There is, however, a tendency (7)

Щоправда, є тенденція (5)

Щоправда, існує хибна тенденція (6)

У наведеному прикладі обидва перекладачі застосували компенсацію, чим наблизили структуру перекладених речень до норм української мови.

Але здебільшого, що очевидно з ілюстрацій, перекладачі вдаються до декількох граматичних трансформацій одночасно, надаючи процесу перекладу комплексного характеру.

Так, при перекладі українською мовою речення

The fire burned brightly, and the soft radiance of the incandescent lights in the lilies of silver caught the bubbles that flashed and passed in our glasses (7)

У каміні яскраво палахкотів вогонь. М'яке світло електричних лампочок під срібними дашками переливалося в наших склянках (5)

У коминку яскраво палахкотів вогонь. Свічки в срібних поставниках у вигляді лілій освітлювали бульбашки, які спалахували і зникали в наших склянках (6)

обидва перекладачі застосували зовнішній поділ і знизили таким чином граматичне навантаження. Водночас М. Іванов живив і внутрішню інтеграцію, чим спростив складне речення, але передав закладений в ньому зміст за рахунок лексико-семантичної трансформації (що не було предметом нашої наукової розвідки, але ще раз підтверджує необхідність комплексного застосування різного виду трансформацій для досягнення адекватності).

And now I must be explicit, for this that follows – unless his explanation is to be accepted – is an absolutely unaccountable thing (7)

Надалі я мушу додержувати цілковитої точності, бо те, про що мовитиметься, здасться вам абсолютно неможливим (звичайно, коли не йняти віри поясненням нашого господаря) (5)

Подальші події я спробую описати детальніше, тому що їх абсолютно неможливо пояснити, якщо не вірити тлумаченню Мандрівника в Часі (6)

У цьому прикладі обидва перекладачі замінили порядок частин речення, до того ж М. Іванов виніс деяку інформацію в дужки, наголосивши на її вто-

ринному (додатковому) значенні, щоб не перевантажувати сприйняття.

"I think so," murmured the Provincial Mayor; and, knitting his brows, he lapsed into an introspective state, his lips moving as one who repeats mystic words (7)

Та нібито, – пробурмотів Провінційний Мер і, насунивши брови, поринув у глибокодумні міркування. Губи його ворухилися, немов він повторював якусь заклинання (5)

Думаю, так, – пробурмотів Провінційний Мер і, насунивши брови, глибоко замислився. Його губи ворухилися так, ніби він повторював якусь заклинання (6)

У перекладах роману нечасто можна знайти приклади, коли перекладачі застосовують однакові трансформації. Проте наведені приклади власне засвідчують таке явище – зовнішній поділ та дві внутрішні інтеграції, що свідчить про їх необхідність, зумовлену особливостями української мови, і виправданість.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Опрацювавши переклади роману Г. Веллса «Машина часу», зроблені М. Івановим та О. Дідик, ми дійшли такого висновку: у перекладі М. Іванова наявні близько двохсот граматичних трансформацій, що свідчить про те, що перекладач дещо відійшов від норм мови оригіналу з метою зробити текст простішим для сприйняття українським читачем та наблизили його до норм українського синтаксису. Своєю чергою, переклад, який виконала О. Дідик, демонструє її намагання дотримуватись норм оригіналу і досягнути спрощення перекладу. Найчастіше в перекладах були застосовані трансформації внутрішнього поділу і заміни порядку слів, що зумовлено особливостями української мови. Здебільшого трансформації були виправданими. У деяких випадках використання певної трансформації було влучнішим у перекладі М. Іванова. Але в основному перетворення мали комплексний характер: задля досягнення адекватності – головної мети перекладу – перекладачі використовували декілька видів трансформацій одночасно, і, як було зазначено, не тільки граматичних, але й лексичних. Отже, для всебічного аналізу перекладів роману необхідно надалі розглянути комплексне застосування всіх видів трансформацій, що посприяє якості перекладу художньої літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гарбовский Н. К. Теория перевода : [учебник] / Н. К. Гарбовский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
2. Науменко Л. П. Практичний курс перекладу з англійської мови на українську : [навч. посіб.] / Л. П. Науменко, А. Й. Гордєєва. – Вінниця : Нова книга, 2011. – 136 с.
3. Остапенко С. А. Особливості застосування граматичних трансформацій у процесі перекладу англійського художнього твору українською та російською мовами / С. А. Остапенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : «Філологія». – 2017. – № 2 (26). – С. 113–115.
4. Шемуда М. Г. Граматичні трансформації при перекладі англійського художнього роману Дж. Селінджера «Над прірвою у житті» на українську мову [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://naub.oa.edu.ua/2013/hramatychni-transformatsiji-pry-perekladi-anhlovnoho-hudozhnoho-romanu-dzh-selindzhera-nad-prirvoyu-u-zhyty-na-ukrajinsku-movu/>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

5. Веллс Г. Машина часу [Електронний ресурс] / Герберт Веллс. – Х. : Фоліо, 2003. – 480 с. – Режим доступу : http://ae-lib.org.ua/texts/wells_the_time_machine_ua.htm
6. Веллс Г. Невидимець. Машина часу [Електронний ресурс] / Герберт Веллс / [переклад з англ.: Оксана Дідик, Володимир Лівар]. – К. : Країна мрій, 2013. – 315 с. – Режим доступу : <https://coollib.net/b/300987/read#t31>
7. Wells H. G. The Time Machine [Electronic resource] / H. G. Wells. – Access mode : <http://www.fourmilab.ch/etexts/www/wells/timemach/timemach.pdf> http://www.planetpdf.com/planetpdf/pdfs/free_ebooks/The_Time_Machine_NT.pdf